

آداب مطالعه و نگارش علمی برای دانشجویان و پژوهشگران (۲)

ترجمه و تألیف: علیرضا استیری
عضو هیات علمی دانشگاه امام حسین (ع)

چکیده

یادداشت برداری، فرایندی است که هنگام مطالعه و قبل از نگارش علمی در طراحی مطلوب نوشته‌ها و همچنین جهتگیری منظم پیام (نتیجه‌گیری)، مؤثر است. ایجاد درخت حافظه، که خود نوعی یادداشت برداری مصور به‌شمار می‌رود، مقوله‌ای قابل تأمل در این مقاله است. علاوه بر این در تکمیل کار تحقیقی، توجه به روشهای علمی ارجاع و مآخذدهی از جمله موارد ضروری کارهای تحقیقی دانشجویان و پژوهشگران است.

مقدمه

آیا تا کنون به این نکته اندیشیده‌اید که چرا کمتر سؤال می‌کنیم؟ آیا آنچه را نمی‌پرسیم واقعاً می‌دانیم؟ آیا از جهل خود آگاهی داریم؟ به عبارت دیگر آیا می‌دانیم که نمی‌دانیم؟ راستی چه رابطه‌ای میان ناآگاهی ما و سؤال‌سازی وجود دارد؟

اینها مجموعه سؤالاتی است که حداقل برای بسیاری از افراد بی‌پاسخ مانده است.

مسئله‌یابی، طراحی خوب سؤال و پرسیدن آن از منبعی آگاه (آثار علمی یا اشخاص) جزء جدانشدنی فرهنگ پژوهشگری، طلبگی و دانشجویی است. در واقع، بذر هر اکتشاف و اختراعی با سؤال، پاشیده شده است. هزاران معما و مجهول با طرح سؤال به معلوم تبدیل شده است. سر نخ هر صفحه روشنی در علم به مسئله‌یابی و طراحی سؤال هزاران دانشمند مرتبط است. دشوارترین و در عین حال راهگشاترین مرحله تفکر آدمی، سؤال‌سازی است. اگر آدمی مسیر تفکر خود را درست هدایت کند، غیرممکن است به پاسخهای مستدلی راه نیابد.

ترویج فرهنگ سؤال‌سازی باید از مقطع ابتدایی آغاز شود. مربیانی شایستگی مشتعل کردن این جرقه‌های ذهنی دانش‌آموزان را خواهند داشت که خود از ثمره سؤال‌سازی و روحیه دانش‌افزایی بی‌بهره نباشند.

چه خوب است هم استاد و هم دانشجو در عملی ساختن این شعار سهیم باشند که: ای دانشجو! استاد تو همه چیز را نمی‌داند و نباید هم بداند. اما به این معنا نیست که تو همه چیز را نپرسی. او اگر هم نداند حتماً از کسی می‌پرسد یا در کتابی جستجو می‌کند. تو سعی کن هر سؤالی را فقط برای دانستن و دانش‌افزایی خود بپرسی و نه چیز دیگر.

در شماره پیش به برخی از آداب نگارش و مطالعه علمی اشاره کردیم. اینک به موارد دیگری در جهت تکمیل بحث می‌پردازیم.

ایجاد درخت حافظه پس از مطالعه

بسیاری از افراد بر این باورند که یادداشت برداری ساده از متن، همواره روش مناسبی برای یادگیری و یادآوری مطلب نیست. آنها ترجیح می دهند از روش ایجاد درخت حافظه برای نمایش تصویری یادداشتها استفاده کنند. این امر به آنها کمک می کند تا آنچه را قبلاً مطالعه کرده اند، براحتی یادآوری کنند.

یکی از دانشجویان علاقه مند به مطالعه در مورد ارزش درخت حافظه و یادداشت برداری چنین می گوید:

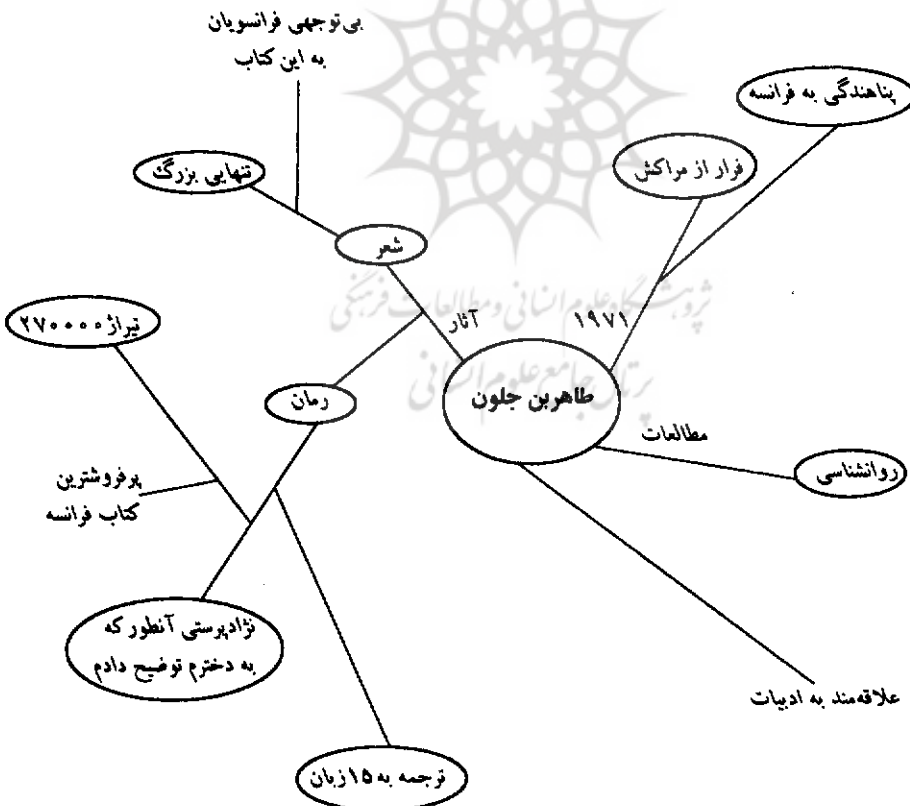
من روش درخت حافظه را در سن هفده سالگی آموختم. دوستی داشتم که در زمینه مصورسازی افکار و اندیشه ها، مهارت هنری خاصی داشت. او این پدیده را نوعی دگرگونی ذهنی می دانست. من از آن زمان تصمیم گرفتم به این فنون دست پیدا کنم. در واقع با این روش می توانم با نشانه های شخصی خودم از رنگها و تصاویر مختلف استفاده کنم. با اینکه من از سخنرانی به دلیل ساختار پیچیده آن، روگردان هستم اما با این روش فکر می کنم می توانم موفقیت هایی به دست آورم. برای ترسیم درخت حافظه معمولاً از یک شکل کلی استفاده می شود اما وجود خلاقیت در شکل ظاهری آن مؤثر است. من به یادداشت برداری ساده از کتاب و مقاله علاقه مند هستم و سعی می کنم ایده های یادداشت را در قالب یک درخت حافظه تحلیل کنم. بیشتر افراد، یادداشت برداری تصویری یا درخت حافظه را بر روش معمولی آن ترجیح می دهند. با شور و شوق فراوان دوست دارم بتوانم همه سطرها را به تصویر بکشم. من از این روش برای یادآوری مطلب و همچنین تصمیم گیری در مورد رخدادهای روزانه زندگی خود استفاده می کنم. علاوه بر اینکه از درخت حافظه در کارگاه های آموزشی و جلسات عمومی استفاده می کنند، برای تعمیم اندیشه ها در زمان تصمیم گیری نیز مفید است.

در اینجا برای تفهیم بهتر مطلب، نمونه ای از درخت حافظه از یک متن فارسی ارائه می شود:

ظاهرین جلون یکی از شعرا و نویسندگان معاصر است که در سال ۱۹۷۱ مجبور

شد از مراکش فرار کند و به کشور فرانسه پناهنده شود. عمده مطالعات او در زمینه روانشناسی است اما علاقه زیادی به ادبیات دارد. دو کتاب ارزشمند از او عبارت است از: «تنهایی بزرگ» که مجموعه اشعار اوست و موجب بی توجهی فرانسویان گردید. کتاب دیگر او با عنوان «نژادپرستی آنطور که به دخترم توضیح دادم» است که در تیراژ ۲۷۰۰۰۰ نسخه منتشر و تاکنون به ۱۵ زبان ترجمه شده و از جمله کتابهای پر فروش فرانسه بوده است.

روشهای متفاوتی برای ترسیم درخت حافظه هست. اینک یک نمونه ساده آن برای متن فوق ترسیم می شود:

مطالعه، ارجاع (مأخذدهی) و سرقت ادبی

در دو روش یادداشت برداری که در شماره گذشته به آن اشاره شد، خواننده به این دلیل که با استفاده از کلمات و اندیشه‌های خود به مفهوم‌سازی می‌پردازد، فاصله‌ای بین مطلب او تا متن اصلی ایجاد می‌شود. اما این امر باعث نمی‌شود تا او از ارجاع دادن و استناد کردن به منابع و آثار نویسندگان، ظفره رود. باید گفت که هر چقدر یادداشتها مهم، و حتی به صورت نقل قول غیرمستقیم انجام گرفته باشد، باز موضوع استناد کردن به منابع را بطور کامل نفی نمی‌کند. از قواعد مهم نگارش علمی این است که نویسنده مرز تعلق اندیشه‌ها را بشناسد و به آنچه به دیگران تعلق دارد آن استناد نکند. اگر مطالبی را از قبل می‌دانسته‌اید و یا در کتاب یا مقالاتی خوانده‌اید، باید وضعیت آن را از نظر ارجاع مشخص کنید. اگر چنین نکرده‌اید باید خودتان را به سرقت ادبی متهم کنید.

با وجود این، مفهوم سرقت ادبی خیلی پیچیده است زیرا واقعاً مشکل است که در مورد ریشه و اصل ایده‌ها تصمیم بگیرید؛ مثلاً در سمینار دانشجویان، مطالبی بین دانشجویان و دیگر شرکت‌کنندگان رد و بدل می‌شود. این مطالب نیز ممکن است توسط سمیناردهنده تحلیل شود و گسترش یابد. در اینجا چگونه می‌توان دقیقاً اندیشه‌های هر شخص را تفکیک کرد. ولی به هر حال این تعهد یعنی توجه به اصل اندیشه‌ها و منبع اولیه آن باید در بین دانشجویان و پژوهشگران تقویت شود تا آنان از اتهام سرقت ادبی مصون بمانند.

اگر بدانید مطالبی که در کتابی خوانده‌اید ارزش خواندن آن را نداشته است، می‌توانید اندیشه‌های آن را از خودتان بدانید. در بسیاری از موارد لازم است با استاد راهنما یا دیگر استادان در مورد حدود سرقت ادبی منابع مورد استفاده در تحقیق خود مشورت کنید تا بطور دقیق بتوانید منابع مورد استناد را مشخص کنید. توجه به حدود سرقت ادبی موجب می‌شود دانشجویان و پژوهشگرانی که در حال تجربه نگارش علمی هستند، وفاداری بیشتری نسبت به نوشته‌های خود احساس کنند و بخوبی تشخیص دهند که در چه مواردی ارجاع دادن لازم و در چه مواردی

غیرضروری است. نکته دیگری که باید توجه کنید این است که در مواردی که به مطالب موجود شک دارید و مطمئن نیستید که مربوط به خود شماست یا دیگران، بهتر است بنا را بر استناد و ارجاع بگذارید.

ساده‌ترین روش ارجاع، نقل قول مستقیم است. بدیهی است وقتی از کتابی نقل قول مستقیم می‌کنید باید ارجاع روشنی از آن بدهید. تغییر دادن چند واژه در نقل قول مستقیم، شکل کلمات را عوض می‌کند اما حقیقت مطلب و مضمون را تغییر نمی‌دهد تا نیاز به ارجاع را منتفی کند.

در استفاده از نقل قول، دو روش، رایج است: در یک روش، اصل مطلب نویسنده بیان می‌شود و در واقع نوعی برداشت آزاد از مطلب است. به همین دلیل، ارجاع دادن به این منبع ساده است. اما در روش دیگر، نویسنده مطلب را آنطور که خوانده است، بازگو می‌کند. ارجاع به این منبع باید پس از ذکر اولین جمله صورت گیرد. بدین ترتیب، خواننده براحتی می‌تواند تفاوت میان اندیشه‌های اصلی و ارجاعی متن را تشخیص دهد. این نوع ارجاع از روش اول دشوارتر است و به همین دلیل دانشجوی یا پژوهشگر باید زیر نظر استاد مربوط، آثار نوشتاری خود را گام به گام کنترل کند که از چه روشی و در کجا استفاده کند. یکی از بهترین شیوه‌های یادگیری ارجاع، توجه به شکل مآخذدهی منابع در آثار نویسندگان دیگر است.

روشهای ارجاع و مآخذدهی

دو روش عمده برای ارجاع مطالب در مراکز دانشگاهی معمول است: در روش اول از عددهایی برای شماره‌گذاری یادداشتها استفاده، و معمولاً در پایان فصل یا انتهای مقاله، آن نکات توضیح داده می‌شود. توضیح مطالب ممکن است در مورد یک واژه باشد و یا مآخذ و منبعی را معرفی کند و یا اینکه یادداشتی برای یک مفهوم باشد. این روش به نام سیستم دانشگاه ونکوور (Vancouver) شناخته می‌شود. در روش بعدی یا سیستم هاروارد، نام نویسنده و تاریخ انتشار کتاب که در داخل پرانتز می‌آید به صورت مشخص در متن بیان می‌شود و علاوه بر این، اطلاعات کتابشناختی از آن

اثر به صورت کامل در پایان فصل یا انتهای کتاب و مقاله آورده شده است. در زیر برای شناخت بیشتر، یک نمونه از مآخذ نشان داده شده است:

Fairclough, N. (1992) Discours and social change. London: Polity press.

همانطور که مشاهده می‌کنید عنوان کتاب به صورت ایتالیک یا خط‌کشی شده مشخص شده است. اطلاعات قابل ارجاع عبارت است از: نام نویسنده یا نویسندگان به ترتیبی که در صفحه عنوان کتاب ذکر شده است؛ تاریخ انتشار؛ عنوان کتاب، مقاله یا نشریه؛ محل انتشار و ناشر. یکی از نکات قابل توجه در ارجاع دادن، یکنواختی شکل ارجاع است. در این مورد مشاهده شکل ارجاعات در آثار نویسندگان دیگر آموزنده خواهد بود.

روش ثبت ارجاع

یک روش مناسب برای ثبت ارجاعات، استفاده از کارتهای فیش برداری است. روی این کارتها می‌توانید اطلاعات مربوط به منابع را ثبت کنید. همچنین می‌توان یادداشتهای کوتاهی از علت مفید بودن کتاب یا ارجاع به صفحات مهم آن و همچنین نقل قولهای مناسب از موضوع را روی این کارتها بنویسید.

مفهوم‌سازی در مطالعه

این شما هستید که به عنوان خواننده بهتر از هر کس دیگر می‌توانید مفهوم آنچه را خوانده‌اید یا آنچه را به موضوع شما ارتباط دارد، تشخیص دهید. در اینجا از دو روش مفهوم‌سازی در مطالعه برای تکمیل کار تحقیقی استفاده می‌شود:

مطالعه کلی‌نگر

اگر در مطالعه نسبت به تمام متن، نگاه جامعی بیفکنید به شما کمک می‌کند تا دقیقاً به ایده‌هایتان برسید و در نتیجه بتوانید هم موضوع را تحلیل کنید و هم آن را بدقت شرح دهید. اینک سعی کنید همزمان با مطالعه و یادداشت برداری به

سؤالات زیر، که برای مطالعه کلی نگر طرح شده است، پاسخ دهید:
- میزان تناسب این کتاب و اثر با اطلاعاتی که از قبل درباره موضوع داشته‌اید، چقدر است؟

- میزان تناسب این آثار با منابع دیگر در همین موضوع چقدر است؟
- بحثها و مطالب مربوط به این موضوع، چه اندیشه‌های دیگری را به وجود می‌آورد؟

- تا چه حد می‌توانید از مطالب مطالعه‌شده برای تحقیق خود استفاده کنید؟
- از این مطالعه چه مطالبی برای تحقیق استفاده می‌شود؟
- از چه مطالبی نباید در تحقیق استفاده کرد؟
چنانچه برای سؤالات مطرح‌شده در هر مطالعه پاسخ دقیقی بیابید شما، از مطالعه کلی نگر در کار تحقیقی حداکثر استفاده را خواهید برد.

مطالعه تحلیلی

مطالعه تحلیلی را می‌توان نوعی استراتژی در نگارش موفق کار تحقیقی دانست.
در این روش نیز پاسخ به برخی سؤالات مهم، اجتناب‌ناپذیر است:
- نویسنده اثر، مقدمه را چگونه شروع کرده است؟
- آیا نویسنده هدف خود را درست بیان کرده است؟
- چه نظری در مورد مطالب نویسنده دارید؟
- آیا می‌توانید نظریات اصلی مقاله یا کتاب را استخراج کنید؟
- آیا نویسنده توانسته است مطالبی را که مرتبط با سابقه ذهنی شماست، جمع‌بندی کند؟

- آیا شما بخشهای مختلف متن را تشخیص می‌دهید و ارتباط آنها را با یکدیگر می‌شناسید؟

- نویسنده از چه شواهد و دلایلی برای استناد مطلب استفاده کرده است؟
- آیا بحث نویسنده بر روش خاصی مبتنی است؟

- آیا بحث نویسنده منطقی به نظر می‌رسد؟
- آیا شما با موضوعاتی که نویسنده در استناد به مطلب آورده است، آشنایی دارید؟

- آیا نتیجه بحث از آنچه گفته شده است مشخص می‌شود و یا اینکه برخی مطالب جدید در آن وجود دارد؟

تمرین ۱: سعی کنید استراتژیهای مختلف مطالعه را پیدا کنید.
برای این کار ابتدا مطلبی را که برای کار تحقیقی نیاز دارید، انتخاب و مطالعه کنید. سعی کنید سؤالات مربوط به مطالعه کلی‌نگر یا مطالعه تحلیلی را که پیشتر مطرح شد، بپرسید. اینک آیا می‌توانید تشخیص دهید که در این مرحله از نگارش تحقیق خود، کدام نوع مطالعه مفیدتر به نظر می‌رسد؟ شما باید درک کنید که اهمیت هر دو روش به یک اندازه است.

همانطور که پیشتر گفتیم، مهمترین عامل یادآوری مطلب از نظر خواننده مفهوم‌سازی در مطالعه است. ساختن مفهوم از آنچه خوانده‌اید، وظیفه شماست. اما همه متون دانشگاهی از نظر مفهوم‌سازی ارزش یکسانی ندارند زیرا برخی از متون پیچیده است. شاید بتوان گفت میزان فهم ما از متون به گستره روشهای مطالعه بستگی دارد.

به هر حال شما به عنوان خواننده به روشهای زیر، که نویسنده اثر در متن خود آورده است، توجه کنید:

- اگر نویسنده از نقل قول استفاده کرده، چرا و تا چه حد توانسته است در تکمیل متن موفق باشد؟

- اگر از جدول یا تصویر استفاده کرده، تا چه حد توانسته است آنها را به یکدیگر مربوط کند؛ به عبارت دیگر استفاده از جدول و تصویر تا چه حد ضرورت داشته است تا خواننده مطلب را بهتر درک کند؟

- نویسنده‌های مختلف، منابع یا یادداشتهای را چگونه ارجاع داده‌اند؟
یکی از دشوارترین مراحل نگارش علمی، اتصال قسمتهای مختلف نوشته است بطوری که نوشتن با گفتن شما متناسب باشد.

نتیجه گیری

در این دو شماره از مقاله سعی شد برخی از آداب علمی مطالعه برای نگارش کارهای تحقیقی بیان شود. آنچه مسلم است، مطالعه و نگارش، دو فعالیت جدا و در عین حال وابسته به یکدیگر است. چنانچه مطالعه هر متن با دقت و همراه با یادداشت برداری و رعایت نکات مفهوم سازی انجام شود در مرحله نگارش مقاله یا تدوین کار تحقیقی، سهولت بیشتری به وجود خواهد آمد. فعالیتهایی همچون رعایت نکات دستوری، استفاده بجا از نقل قولها و یادداشت برداریهای انجام شده و همچنین مآخذدهی و ارجاع در فرایند نگارش علمی، حائز اهمیت است.

ذکر یک نکته در پایان این مقال اینکه خواندن و نوشتن دو مهارت همزمان است که فرد باید آنها را در خود با تمرین و مهارت بیوراند. اگر چه اسلوب و روشهایی برای این کار وجود دارد و علاوه بر این، استعداد افراد در میزان موفقیت آنها نسبتاً دخالت دارد، ولی تمرین به تبلور این تواناییها بیش از هر چیز کمک می کند.

ژوئیه گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی